

„*Másik tanuló felszólítása*” kategóriát akkor jelöljük, ha a tanár egy elhangzó inadekvát tanulói feleletre reagáló rövid, vagy csupán mimikával, gesztussal jelzett negatív visszacsatolás után a felelőnek nem segít, a válasz nem igaz voltát nem indokolja, hanem egyszerűen felszólít helyes választ várva egy másik diákot.

„*A tanár maga oldja meg a szóban forgó problémát*” vágyis ha a tanár az általa feltett kérdésre maga válaszol. Rendszerint ez egy hosszabb ideig tartó szabályozási fázis végén merül fel, vagy pedig a tanárnak azon a meggyőződésén alapul, hogy a tanulók bizonyos fogalmakkal vagy ismeretekkel nem rendelkeznek, és azért, hogy az oktatási célt gazdaságos időbeosztással el tudják érni, az anyagot be tudja fejezni, inkább ő közli az eredményt. Némely esetben ez a tanár magyarázatából áll, és a félig helyes vagy túl rövid tanulói válaszokat maga javítja abból a célból, hogy a helyes megoldást az egész osztályban tudatosítsa.

IV. A szabályozott cselekvések felelősségnívója

„*Magas*” felelősségnívót állapít meg a szerző, ha az eredeti, nehéz gondolkodási feladatra indító impulzus erős, és az utánkövetkező szabályozás nincs leegyszerűsítve.

„*Középmagas*” az oktatás szabályozásának felelősségnívója, ha egy eredetileg feltett nehéz kérdést a szabályozás valamilyen módon megkönnyít, vagy pedig egy, az osztálytól megfelelő átlagteljesítményt igénylő kérdést nem tesz még könnyebbé.

„*Alacsony*” a felelősségnívó, ha egy közepes nehéz kérdést a szabályozás jelentősen könnyít, vagy ha egy könnyű kérdést tovább nem könnyít.

„*Extrém alacsony*” a felelősségnívó, ha a tanító egy közepesen nehéz vagy egy könnyű kérdést olymódon szabályoz, hogy ez verbálisan és lényegileg tartalmazza a megoldást is, tehát tulajdonképpen tartalmi szempontból azonos a tanár önmegoldásával, csak szabályozás formájába van öntve. A tanuló ugyanis ezután gondolkodás nélkül, egyszerűen megismételve a tanári szabályozás szövegét, a helyes választ kapja meg.

A „*nincs*” kategóriába három esetben kerülhet bejegyzés. Ez akkor következik be, ha nincs is tulajdonképpen szabályozásról szó, és pedig 1. mindazoknál a kategóriáknál, amikor „a tanár érdeklődése” előfordul, mert ez esetben maga a tanár a kérdező, és ekkor nem szabályoz; 2. minden „tévútra vezető, nem világos segítségadás”-nál; 3. valamint mindazon esetben, amikor a tanár feltett kérdéseire önmaga adja meg a választ.

A szerző a kategóriák meghatározása után közli a gyakorlaton, illetőleg szemináriumon megtekintésre kerülő, az elemzés e módszerének elsajátításához kiválasztott oktatófilm teljes forgatókönyvét is.

Brigitte Louis figyelemre méltó óraelemző módszerét érdemes lenne hazai pedagógusképző intézményeink gyakorlatában is kipróbálni.

Schmidt Ibolya

BENDA KÁLMÁN: EMBERBARÁT VAGY HAZAFI?

Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből

Budapest 1978. Gondolat. 450 oldal

A magyar neveléstörténeti kutatás számára is nagy nyereség Benda Kálmán gazdag tartalmú gyűjteményes kötete, amelyben kilenc nagyobb és nyolc kisebb tanulmányát tette közzé. Valamennyiben azt vizsgálja: *hogyan hatottak a felvilágosodás eszméi Magyarországon a 18–19. század fordulóját megelőző és követő évtizedekben.*

„Ez az időszak, a francia forradalom és a napóleoni háborúk kora, a magyar történelemben is a nagy reménységek és a nagy próbálkozások ideje. Egyének és csoportok, társadalmi rétegek és

osztályok lépnek a politikai küzdőterre, s megindul a nagy harc a feudális rend évszázados kötöttségeinek, bilincseinek lerázására, s egy új, szabadabb és egyenlőbb világ felépítésére a világhosszúság és a ráció alapján” – írja az előszóban a szerző. S a tanulmányokból széles körkép bontakozik ki az olvasó előtt. Világos és meggyőző képet kapunk az 1790-i magyar nemesi mozgalomról, a magyar jakobinusok küzdelmeiről és bukásáról, a jozefinizmus s a jakobinusság kérdéseiről, valamint a nemzeti ébredés kezdeteiről a Habsburg-monarchia országaiban, Napóleon és a magyarok kapcsolatairól, Rousseau hazai hatásáról, Robespierre korabeli magyarországi megítéléséről s számos más érdekes-izgalmas témáról.

Néhány tanulmány kifejezetten magyar neveléstörténeti vonatkozású.

Ilyen például „*A két van Swieten és a magyarországi iskolareform*” című írás. Mária Terézia 1770-ben Gerard van Swientent, a bécsi császári könyvtár igazgatóját is felkérte az új, egységes, állami irányítás alatt álló iskolarendszer terveinek véleményezésére. A tudós, felvilágosult művelődéspolitikus minden tekintetben a korszerűsítés mellett foglalt állást. Fia, Gottfried van Swieten 1781–1790 között a bécsi Udvari Tanulmányi Bizottság elnöki tisztét töltötte be, s neve az ún. „közös iskolák”-kal kapcsolódik egybe. Ezt az új népiskolátípust – II. József ösztönzésére – ő terjesztette el hazánkban. „Apa és fiú, mindketten az abszolút állam hívei voltak. Míg azonban Gerard a korai felvilágosodás reformereinek álláspontját képviselte, Gottfried már a francia enciklopedisták és Rousseau tanítványa volt. Vallási és társadalmi kérdésekben nézetei radikálisabbak voltak apjéinál, és elvileg a demokrácia híve volt” – írja rólok szerzőnk.

A kor neveléstörténetének is frappáns összefoglalását kapjuk a kötet nyitó tanulmányának („*Magyarország a XVIII–XIX. század fordulóján*”) „Iskolák, oktatási intézmények” című fejezetében, az 1806-i Ratio Educationisra vonatkozó számos – a jakobinus mozgalom szempontjából tett – értékelő megjegyzéssel.

Nemcsak a kutatási irány megfogalmazása miatt érdekes a nevelés-oktatás történetével foglalkozók számára „*A debreceni nyomda és a magyar paraszti művelődés*” című tanulmány, amelyben jelzi a szerző, hogy a magyar parasztság kultúrájának kutatása „jelenleg arra irányul, hogy a belső tényezők mellett milyen külső ráhatások alakították, formálták a magyar paraszti kultúrát, mi volt a hatása az iskolának, az egyháznak tevékenységének, az olvasmányoknak és általában a külső szellemi ráhatásoknak”. Ezen túlmenően új szempontokat is kapunk arra vonatkozóan, hogy mimódon használhatták fel olvasástudásukat felnőttkorukban azok a parasztfiatalok, akik a népiskolában megtanulták az olvasást.

Tulajdonképpen e probléma másik oldala kerül vizsgálat alá „*A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon*” című tanulmányban. A szerző három megközelítésben kíván választ adni kérdésére: vajon hatottak-e a magyar parasztságra a felvilágosodás eszméi a népiskolákon, a nép számára készült nyomtatott műveken, valamint a falusi papság prédikációin keresztül. A konklúzió nem meglepő (ti. hogy sem e csatornákon keresztül, sem másképpen nem jutottak el a felvilágosodás gondolatai a XVIII. század folyamán a hazai parasztsághoz), viszont a népoktatástörténettel foglalkozó kutató számos új megállapítást, újszerű következtetést, illetőleg érdekes módszertani eljárást ismerhet meg e kitűnő tanulmány népiskolákkal foglalkozó első fejezetéből.

Szemléletesek, s további vizsgálatok során mások által is jól használhatók az 1772-i „Lexicon”-ból kivetített táblázatok; elgondolkodtatók a népiskolák számának, területi szóródásának elemzései, a népiskolai tananyagra vonatkozó megállapítások; s igen érdekes a népiskolákból kikerültek írástudásának megállapítására vonatkozó módszer.

1768-ban Mária Terézia rendelkezésére jelentést kértek a falvaktól és a mezővárosoktól, ezt a helyi előljárók (bíró – mezővárosokban: főbíró és törvénybíró – és 3–5 esküd) bemondása alapján kellett elkészíteni s az előjáróság tagjainak alá kellett írniuk. Aki nem tudott írni, az a neve mellé keresztet rajzolt. A jelentés-példányokból ma is megállapítható, hogy az előjáróság tagjai közül hányan tudtak írni, vagy legalábbis a nevüket hányan tudták leírni. Benda Kálmán 14 megye jelentéseit vizsgálta át ebből a szempontból. Kimutatása első helyén Sopron megye áll: itt a megye helyeségeinek 28%-ában három vagy több előjárósági tag írta alá saját kezűleg a nevét, 49%-ában pedig egy tag (a települések 23%-ában tehát nem volt saját kezű aláíró). A kimutatás utolsó helyezettje Torna megye, itt a helységek egy százalékban egyetlen előjárósági tag írta alá maga a nevét, 99%-ában pedig egyetlen egy sem.

Igen figyelemre méltó a szerző következő megállapítása is: az iskolázottságot vizsgálva fontos tényező a földrajzi elhelyezkedés. Az iskolahálózat ott sűrűsödik és az írástudás is ott emelkedik, ahol

a fontos közlekedési utak mentén a parasztság belekapcsolódik az árutermelésbe, piacra jár, ad és vesz, amihez már tudni kell írni, olvasni és számolni.

Benda Kálmán végső konklúziója: az iskolázásnak a paraszti műveltség alakulására ebben az időben nem volt komolyabb hatása. Külföldi analógiák alapján szerzünk azt is kimutatja, hogy ez korántsem számított magyarországi jellegzetességnek.

Fontos új szempontokat, új eredményeket, új módszereket ismerhet meg a népoktatástörténettel foglalkozó pedagógus ebben az értékes kötetben. Értékét növeli, hogy a szerző arra készíti el olvasóját, hogy a benne tárgyalt problémákat továbbgondolja, illetőleg néhány megállapítással vitába szálljon.

Így például merőben új – s a szerző által bizonyítás nélkül hagyott – megállapítás az, hogy Mária Terézia a Habsburg-összbirodalmi közoktatási reformtervtől a hazai katolikus főpapság nyomására különítette volna el a sajátos magyar közoktatási rendszer – vagyis az 1777-i Ratio Educationis – ügyét (379. old.); az 1806-i Ratio Educationis megítélése túlságosan sötét (55–58. old.), ennél jóval több pedagógiai-oktatási-nevelési értékét tárta fel a szakirodalom.

S a népoktatást tárgyaló részekben itt is fel-felbukkan – a régebbi és újabb szakirodalomban egyaránt fellelhető – eljárás: későbbi vagy éppen mai igények alapján viszonyítva kerül értékelésre például a népiskolai tananyag, a tanítók képzettsége. S itt is sommás, differenciálás nélküli az 1772-i Lexicon „tanító nélküli falvak” kategóriájának megítélése (jóllehet ezek különböző lakosságszámú települések voltak, s e tény figyelembevétele alapján nem egyformán ítélendő meg velük kapcsolatosan az iskola nemléte).

Végül – úgy gondolom – még sok tisztáznivaló van „a paraszti műveltség” fogalomköre tekintetében. Erre szerzünk is utal az előszóban. Nagyon érdekesek a paraszti olvasás-írástudásra vonatkozó, általa végzett mélyfúrások (az e kötetben olvashatókat kiegészíti a Somogy megyei Levéltári Évkönyv 1977. évi 8. kötetében közölt, „Az iskolázás és az írástudás a dunántúli parasztság körében az 1770-es években” című tanulmánya is). Egyelőre azonban még nem világos, *hogyan integrálódtak ezek az „elemi” készségek a hagyományos paraszti műveltségbe.* Mert az – úgy vélem – kétségtelen tény, hogy a 19. század közepéig sajátos, öntörvényű, aránylag zárt kultúrája volt a hazai parasztságnak, amely különbözött a különféle népiskolák tananyaga által reprezentált, „felülről” hivatalosan kialakítani kívánt paraszti-„népi” műveltségtől.

De alighanem az is elengedhetetlen, hogy a paraszti olvasás-írástudás történeti vizsgálata során egy-egy időpont kutatási eredményeit mindig a fejlődési folyamat részeként lássuk, illetőleg; áttassuk: a parasztság anyagilag érdekelt felső rétegeitől elindulva hogyan terjed el a funkcionális olvasás- és írástudás a középső paraszti rétegekbe, idők folyamán azután a parasztság alsó, majd legalso régióiba. S azt is láttatni szükséges, hogy ez a fejlődési folyamat szorosan párhuzamos a parasztság egyes rétegeinek anyagi-gazdasági fejlődésével, ezt a szoros kölcsönhatást alig-alig lehet eszmei hatásokkal befolyásolni (sem korábban a vallásos motivációkkal, sem a 18. század folyamán a felvilágosodás gondolataival).

E folyamatrajz birtokában tudjuk majd igazán értékelni a Sopron megyei falvakban és mezővárosokban talált 77% saját kezű aláírást, illetőleg a Torna megyei egyetlen egy százalékot. (S azt is hozzátehetjük: az a tény, hogy ennyi falusi és mezővárosi tisztségviselő tudott írni, ez mégiscsak a falusi és mezővárosi népiskolák érdeme; illetőleg így is mondhatjuk: e népiskolák hatása a paraszti kultúrára.)

Benda Kálmán kutatásai e világosabb látásmód kialakulását is elősegítik. S ez igen jelentős a neveléstörténet számára, hiszen a népoktatás-kutató – látva az alapvető fejlődési irányt – éppen ezt a *fejlődési-alakulási folyamatot szeretné részleteiben is minél mélyebben, minél szélesebben felderítve látni:* a „hagyományos” paraszti műveltségbe a 17–18. században, majd a 19. század első felében hogyan hatol be lépésről lépésre a hivatalos-népiskolai „paraszti” műveltséganyag; majd a 19. század második felében s századunk elején e „hagyományos” paraszti műveltség hogyan alakul-strukturálódik át, s végül az utolsó fél évszázadban hogyan semmisül meg a „hagyományos” paraszti műveltség, s hogyan válik egyeduralgódóvá a parasztság körében is a hivatalos-iskolás műveltség.

Sajnos, igaz az, amit Benda Kálmán a kötet 63. oldalán említ: e kor iskola- és pedagógiatörténete „a mai napig egyik legelhanyagoltabb területe tudományunknak”. Kötete talán ösztönzést ad az intenzívebb kutatásokra. Itt közreadott tanulmányai – mind szakmai alaposságban, módszertani szakszerűségben, mind pedig a kifejtés világosságában – példaként állnak előttünk.

Mészáros István